

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

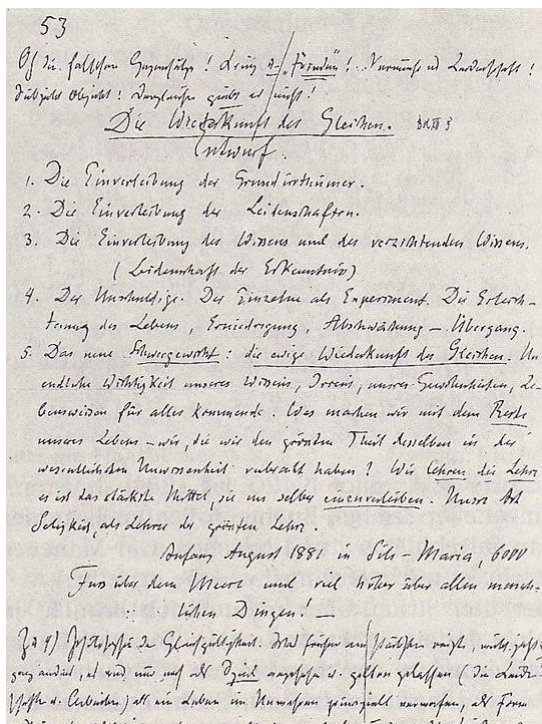

8.1. lecke: a rejtély tanítása, a tanítás rejtélye

15 perc

A legnehezebb gondolat

Az **örök visszatérés** gondolata a nietzschei tanítás, revelatív filozófia és a Nietzsche-interpretációk éltető centrumához tartozik – egyben a bölcselő legrejtélyesebb gondolata. „Talán egy gondolkodó legnehezebb gondolatával érdemes megismerkedni ahhoz, hogy bepillantást nyerjünk filozófiájának egészébe. Ugyanakkor a legnehezebb gondolat rendszerint nem azonos a filozófiai rendszer reprezentatív gondolatival. [...] Nietzsche esetében is valami hasonlót figyelhetünk meg. Reprezentatív gondolatai, az értékek átértékelése, az embert felülmúló ember vagy a dionüszoszi kultúra nagyon is elgondolhatóak a »legnehezebb gondolat« támasztéka nélkül is. Sőt, bizonyos értelemben ezek a fogalmak és filozófémák sokkal érthetőbbek is, ha nem vonatkoztatjuk őket Nietzsche kétségtelenül legrejtélyesebb gondolatára, vagyis az örök visszatérésre.” Ullmann (2012), 280.o.

A gondolat keletkezése – a keletkezés gondolata

Önéletrajzi beszámoló szerint villámcsapásszerűen és kinyilatkoztatásszerűen érte Nietzschét a gondolat „6000 lábbal az ember és az idő fölött”, a svájci Silvaplana-tónál 1881 augusztusában.

A **keletkezés gondolat** centralitása Nietzschénél. Keletkezés → hatalom akarása

Nietzschénél eltűnik a keletkezéssel (*Werden*) szemben tételezett lét és létező is – ennek komoly előzményei vannak már a preszókratikára fókuszáló korai írásokban is –, egyetlen hömpölygő „realitás” különböző megnyilvánulási formáit ismeri csak el. „Szigorúbban: *nem szabad*

Az örök visszatérés első nietzschei kézirat lejegyzése

semmiféle létezőt megengedni – mivel ekkor a keletkezés elveszti értékét, s éppenséggel értelmetlennek és fölöslegesnek tűnik. Következésképp rá kell kérdezni, hogyan keletkezhetett (kellett keletkeznie) a létező illúziój(án)a(k).” KSA XI. 610.sk. Még szigorúbban: „*Ez a világ a hatalom akarása - és azon kívül semmi!* És ti magatok is a hatalom akarása vagytok - és azon kívül semmik!” KSA XIII. 34.skk. S tán a legszigorúbban: „A látszat, ahogyan én értem, a dolgok valóságos és egyetlen realitása – az, amelyre az összes rendelkezésre álló predikátum csak vonatkozik, és amely még viszonylag a leginkább meghatározható az összes, tehát az ellentmondó predikátumokkal is.” KSA XI. 654.o.

FONTOS:

Mi a helye és státusza az örök visszatérésnek a többi lényegi gondolattal összefüggésben?

Válaszkísérlet egy reprezentatív vitán keresztül

Hogy miben is áll a nietzschei tanítás, arról pl. Heidegger és Kofman homlokegyenest ellenkező véleményen vannak. Heidegger szerint minden gondolkodó saját egyetlen gondolatát gondolja; úgy véli, hogy az **örök visszatérés tana Nietzsche metafizikai alapgondolata, leglényegibb tanítása, melyet tartalmaz és felölel a nietzschei egyetlen gondolat, a hatalom akarása. Előbbi utóbbinak belső, nem utólagos, nem pótlólagos gondolati kiteljesítése**, s éppen ezért korábban született meg. Mindkét gondolat ugyanazt mondja és gondolja a maga egészében vett létezőről [das Seiende im Ganzen]. A heideggeri csel (vö. 3.2 lecke): a metafizikai alapgondolat és az egyetlen gondolat mellé felvesz még hármat (**nihilizmus, minden érték átértékelése, emberen túli ember** [Übermensch]), s ezeket a nietzschei filozófia mint az utolsó nyugati metafizika **öt kulcsfogalmának** tekinti.

Kofman viszont élesen kikel az ellen, hogy megmenteni próbáljuk Nietzsche gondolatait – „amiből [tehát] egynél több van” – a biologizmustól és a naturalizmustól a nyugati metafizika számára. Képtelenségnek tartja Nietzschét bezárni a lét totalitásként és egyedüliségként elgondolt heideggeri történetébe, melyet a maga egészében vett létezőről töprengő gondolkodók egyetlen gondolatai töltenek ki. Nietzschével valójában megkérdőjeleződik a létező a maga egészében, az egyedüli alany, az egyedüli gondolat, az egyedüli név is. Vö. Kofman (1992), 232.skk.

Pillanatig sem tagadva az örök visszatérés tanának kitüntetett, központi jelentőségét Nietzsche filozófiájában: a szinguláris Nietzsche megteremtésének kísérletét – értsünk ezen akár ihletett tanítást, akár diszkurzív gondolatot –, Kofmanhoz hasonlóan, félreértésnek tartom. Ugyanakkor a félreértést Heidegger esetében – Kofmantól eltérően – termékenynek látom, briliáns elemzésekhez vezető, termékeny tévedésnek. A kulcsfogalmak közé a korai korszak vonatkozásában felveendőnek látom az *életet*, a középső korszakában a *phüsziszt*, a középső korszaktól a *Redlichkeit*ot, ill. az *aktív-reaktív* megkülönböztetését, az életmű egészére nézve pedig a *dionüszoszt* és a tragikus *gondolkodást*.

A nietzschei örök visszatérés lehetséges és elterjedt értelmezései

- értelmetlen zagyvaság, a kezdődő szellemi elborulás előjele
- kozmológiai
- etikai
- metafizikai (→ *keletkezés*; ekkor viszont felesleges)
- kivezet a filozófiából, de nem külsődlegesen (mint pl. a pszichés-mentális összeomlás), hanem filozófiai eszközök révén.

„Az örök visszatérés gondolata nem örült gondolat és nem is spekulatív túlzás. Mindazonáltal csapdába ejti elgondolóját, ugyanis megfordítja a gondolkodó és a gondolat szokásos viszonyát. [...] Különlegessége az, hogy benne a gondolat gondolja el a gondolkodót, ezáltal pedig felszabadítja gondolati kötöttségei alól. [...] Eddigi azonosságunk helyébe nem egy újat kapunk, hanem a valamivé válás mozgásában megszabadulunk az azonosság kényszerétől. [...] Az örök visszatérés gondolatában [...] a gondolkodás nem kötődik a térben kiterjedt és szimbolikusan tagolt valósághoz, ám a transzcendentális szférától is elszakad. A tértől és a tudattól megfosztott idő képzeete önálló gondolattá válik, az idő tiszta szemléletévé. Talán egyetlen más gondolkodónál sem válik az idő olyan radikalitással paradox abszolútummá, mint Nietzschénél.”

Ullmann (2012), 307.o.

Kérdések:

1. Hogyan függ össze a hatalom akarása, a keletkezés és ugyanannak örök visszatérése?
2. Miként értelmezi Heidegger az örök visszatérést, s miként vitatja ezt az értelmezést Kofman?
3. Milyen értelmezési típusai vannak az örök visszatérés nietzschei tanának?
4. Szöveggyakorlat. Vesse össze, hogy miként jelenik meg a visszatérés-gondolat a *Vidám tudományban* (341 §) és a *Zarathustrában* (191. sk., 265. sk.)! Milyen elmozdulásokat fedez fel?

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

8.2. lecke: az örökség

15 perc

Veszélyek és mellékhatások

A nietzschei filozófia legnagyobb potenciális kihívása: játszi könnyedséggel instrumentalizálható. Okok: a látszólagos közérthetőség, tényleges radikalitás s a széles körű, messze a szakmán túlmutató recepció lehetőségét megnyitó irodalmi stílus. *Couleur locale*: Nietzsche nyelvi pozíciója a XIX. század derekának és végének német szövegvilágában (leegyszerűsítve: Fontane az egyetlen

kortárs fajsúlyos alkotó), s eszmetörténeti pozíciója a filozófiai rendszerválság után (vö. 1.3 lecke).

A legfőbb XX. sz-i kihívás: előkészített náci recepció. is differenciák: Rosenberg
Legfőbb kortárs kihívás: szöveggé válás; „Isten mémek stb.

Intellektuális mellékhatás Mann után szabadon – aki elhisz, annak vége. Maga számtalanszor figyelmezteti alázatos/fanatikus

„Ismerem sorsom. Nevemhez egykoron valamiféle szörnyűség emléke fog tapadni – egy krízisé, melyhez hasonlót nem ismert a Föld, a legsúlyosabb lelkiismeret-kollízióé és szakításé mindazzal, amit eddig hittek, követeltek és szentesítettek.”

Ecce homo

E. Förster-Nietzsche által Természetesen ezen belül vs. Bäeumler.

ellaposodás, falvédő halott” graffitik, netes

rajongóknál: Thomas Nietzschének mindent Nietzsche is olvasóit, hogy neki nem rajongókra van szüksége,

s mindig figyeljünk (a szó összetett értelmében, azaz ne csupán hallgassunk) a démonjainkra: „Aki szörnyekkel küzd, vigyázzon, nehogy belőle is szörny váljék. S ha hosszasan tekintesz egy örvénybe, az örvény visszanéz rád.” (*Túl jón és rosszon*)

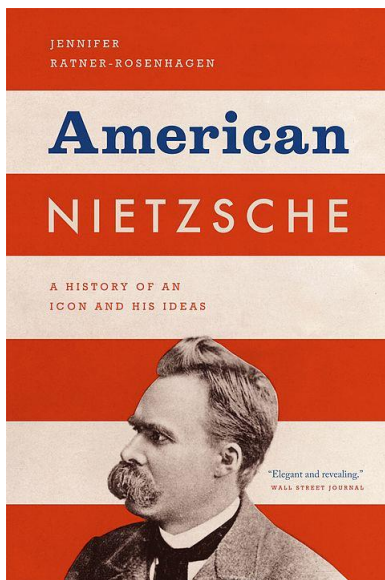
A költőfilozófiai értelmezés hagyománya

Bölcselet és személyes létezés egymás felé fordulása nem irányzatos, nehezen besorolható, saját helyet jelöl ki Nietzschének a modern nyugati filozófiatörténetben (több ilyen besorolhatatlan XIX. századi bölcselet sikerült az „életfilozófia” kategóriájába begyömöszölni, vö. 1.3 lecke).

Egy emelkedetten szép, kissé patetikus értelmezés: „A költők mindig is az életről szóltak, s a saját lelkükről. De a filozófusok nem. S a szentek mindig is az életet éltek, s a saját lelküknek éltek. De a filozófusok megint csak nem. Itt azonban jött valaki, aki életéről és lelkéről tudott, akár egy költő, s a hangjára hallgatott, akár egy szent, s aki mégis filozófus volt.” Rosenzweig: *A megváltás csillaga*. Elismerő, de jóval ironikusabb variáns a

P. Lenk: *Nietzsche és Hölderlin a körforgalomban*

Nietzschében elsősorban az artisztikumra fókuszáló Jacob Burckhardté. A nyilvánvalóan kitüntetett státuszú *Zarathustra* kapcsán okozta a legnagyobb fájdalmat Nietzschének. A svájci történészprofesszor az első részek átolvasása után rákérdezett a filozófusnál: nem akar-e inkább drámával foglalkozni?

Néhány ellenszólalom

Már a két világháború között, sőt részint már a századfordulón is létezik a nem csupán költőfilozófusként stb. mentegedett Nietzsche interpretációja. *William James* és részint más amerikai pragmatisták már az előidőkben is mint **morálfilozófust** és **genealógust** tartották a leginkább elgondolkodtatónak. De még a Nietzschével szemben jó sokáig valóban meglehetősen tartózkodó ún. angolszász analitikus hagyomány sem csak a költőfilozófus, illetve a „Nietzsche, a művész” megoldásaival operál, már a XX. század első felében sem. Pl. *R. Carnap*, a híres angolszász, aki mindenképp megkerülhetetlen vonatkoztatási pontja a modern analitikus (nyelv)filozófiának, leghíresebb-leghírhedtebb munkájában egyrészt kioszt mindenkit, akit metafizikusnak tekint, másrészt

kiemeli Nietzschét mint a legtehetségesebb metafizikust, s harmadrészt legalábbis Nietzschéhez kapcsolódóan viszonylag komplex módon jár el. Nem csupán azt állítja, hogy Nietzsche, szemben a botfülű-zenész-metafizikusokkal, az „életérzés” adekvát, tehát művészi kifejezésére törekedett, amit főművében (ejtsd: a *Zarathustrában*) maradéktalanul meg is valósított. Hanem azt is, hogy Nietzsche nem-művészként is szembeállítható az értelmetlen

zagyaságokat termelő metafizikai hagyománnyal: ugyanis írt néhány fontos történeti-kritikai művet.

Ám kétségtelen: az előző évszázad első felére domináns vagy hegemón módon tényleg jellemzőek a költőfilozófus, utolsó metafizikus, korai egzisztencialista stb. Nietzsche-értelmezései (Heidegger, Jaspers, Löwith). E dominancia/hegemónia megrendült, s mindebben döntő szerephez jutott a **linguistic turn** (zárójelben: s ezzel egy időben, bár javarészt mindettől függetlenül, teljességgel eltűnt, vagy az észlelhetetlenségig marginalizálódott az oeuvre *legkülönbözőbb irányokból* érkező dühös elutasításának filozófiai hagyománya: „A semmibe vele!” – egykoron nem is a legortodoxabb NDK-s vélemény –, illetve a szellemi-lelki összeomlás kapcsán „The right man in the right place!”, nos, ilyesmiket manapság nem igazán szokás hallani Nietzsche vonatkozásában).

A *legkülönbözőbb irányokból*: a fasizmusok és második vh. civilizációs katasztrófája nem csupán az ortodox államszoc. számára diszkreditálta az életművet. Lukács Gy. (legalábbis marxista korszakában) és *B. Russell* kevés dologban értettek volna egyet, abban viszont feltétlenül, hogy Nietzsche **prefasiszta, protonáci, irracionalista, antihumanista** gondolkodó.

A Nietzsche Archivum

- a költőfilozófusként, művészfilozófusként értelmezés hagyománya
- az afirmatív ellenhagyományok
- az elutasító ellenhagyományok; mindezek felerősödése, majd dominanciája a náci recepció miatt
- **Nietzsche filozófiai újrafelfedezése az 1960-as évektől**; a francia (Deleuze, Derrida, Foucault, Nancy) és az amerikai (W. Kaufmann → Danto, Nehamas, Rorty) Nietzsche-recepció kitüntetett közvetítő szerepe; a mindig háttérbe szoruló olaszok: G. Vattimo
- két hazai, kortárs és kitüntetetten fontos Nietzsche-értelmezés: Tatár György, Hévízi Ottó.

Sematikus recepciótörténeti áttekintés

- majdnem teljes kortárs visszhangtalanság; azért: G. Brandes: **arisztokratikus radikalizmus**
- a századfordulótól Nietzsche elsöprő, röviden aligha összegezhető bölcséleti, irodalmi, zenei és egyéb társművészeti hatása, befolyása a pszichoanalízisre; a modernitás, majd a késő **modernitás** egyik legmeghatározóbb **ikonjává** válik

Kérdések:

1. Mi a nietzschei filozófia legnagyobb potenciális problémája és miért?
2. Ismertessen néhány fontosabb értelmezési hagyományt!
3. Melyik értelmezési hagyományt érzi a legmeggyőzőbbnek és miért?